

TRABZON'DA ERMENİ NÜFUSU VE 1895 ERMENİ OLAYLARI

Rahmi ÇİÇEK

Trabzon'da Ermeni Nüfusu

Trabzon şehri 1461 yılında fethinden itibaren bir Türk yerleşim yeri olmaya başlamıştır. Trabzon çevresinde ise Türkleşme, fetihten çok daha öncesine dayanmaktadır. Osmanlı yönetimi şehri ele geçirdiğinde Türkleşme hadisesinin şehrin varoşlarına kadar yaklaştığı, şehrin surları içerisinde Rum ve Ermeni nüfusunun sıkıştığı, fetihten sonra ise Osmanlı fetih siyasetinin gereği olarak bu nüfusun surların dışına çıkarıldığı bilinmektedir. 19.yüzyılın başında Trabzon'da Ermeni yerleşim yerlerine baktığımızda, bu yerleşim yerlerinin çok sınırlı olduğu görülür. Bu yüzyılın başlarına ait bilgiler veren Bijişkyan: Trabzon'da Rum İmparatoru Aleksios zamanında yapılmış dört Ermeni kilisesi olduğunu kaydetmekte, kilise defterlerindeki kayıtlardan hareketle şehirde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının fetihten çok daha sonraları muhtemelen 18.yüzyılda Ani şehri ile İran'dan gelerek buraya yerleştiklerini söylemektedir. Bijişkyan'a göre; şehir halkı ile köylerdeki halk arasında farklı yerlerden gelme dolayısıyla lehçe farklılığı bulunmakta,buna örnek olarak ta Hemşin Ermeni lehçesi ile Trabzon şehrinde oturanlar arasındaki farkı ortaya koyarak, Trabzon şehrinde bulunan Hemşin kökenli Ermenilerin hane olarak sayılarının 200 civarında bulduklarını kaydetmektedir¹. 1869 yılında Trabzon'dan Erzurum'a seyahat eden Theophile Deyrolle, bu tarihte Trabzon'un nüfusunun kırk bin civarında olduğunu belirttiikten sonra Ermenilerle ilgili olarak şunları yazmaktadır: "*Trabzon Ermenilerine gelince, Gregoryen ve Katolik mezheplerine salık olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Aile hayatları ananelere göre tanzim edilmiştir. Çocuklar, babalarının önünde asla oturmazlar, kızlar yemekte sofraya hizmet ederler. Mezhep ayrılıkları aralarındaki mücadeleyi eksik etmez. Kıyafetlerine gelince çapraz bir yelek, üstüne kısa bir ceket giyerler; bellerine geniş bir ipek kumaş sararlar. Pantolonları geniş, şişik ve ayak bileklerine kadardır. Umumiyetle başlarına fes giyerler. Üzerine ipekli veya adi bir yemeni sararlar.*"².

Fetih sonrası Trabzon nüfusu hakkında bir araştırma yapan R. Jennings, 1523 tahririne dayanarak Trabzon'da 23 mahallenin bulunduğunu bunlardan 9'unun Müslim, 10 mahallenin Rum, 3 mahallenin Efrenciyan sadece bir mahallenin Ermenilerle

¹ Bijişkyan, P. Minas; *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-19*, (Ter. H.D. Andreasyan), İstanbul 1969, s.54-55.

² Deyrolle, Theophile; *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*,(Ter. Reşad Ekrem Koçu) İstanbul (tarihsiz, eserin orijinalinin basım tarihi Paris 1875'tir), s.15

meskun olduğunu, mahalleler içerisinde nüfus açısından karışık mahalle bulunmadığını Ermeni mahallesinde ise tahrirde kayıtlı 197 nefer bulunduğunu belirtmektedir³. 1554 tahririne göre; mahalle sayısı 45'e çıkmış, bunlardan 26 tanesi Müslüman mahallesi iken yine sadece bir tanesi Ermeni mahallesidir. Kayıtlardaki Ermeni nefer sayısı da 157'ye düşmüştü. 1583 tahrirlerinde ise kayıtlı 57 mahalle bulunmakta, bunlardan yine bir tanesi Ermeni mahallesi iken Ayasofya mahallesinin Müslümanlarla karışık bir mahalle olduğu, muhtemelen de burada yaşayan zimmilerin Rumlardan oluştuğu, Ermeni mahallesinde kayıtlı nefer sayısı ise 123'e düşmüştür⁴.

Fetih sonrası tahrir defterlerini esas alarak Trabzon şehri üzerine bir inceleme yapan Heath W. Lowry Ermeni nüfusunun durumunu yüzde olarak şöyle sıralamaktadır; 1486 tarihli tahrir defterine göre; % 12.49, 1523 tarihli tahrir defterine göre; % 12.93, 1553 tarihli tahrir defterine göre; % 8.94, 1583 tarihli tahrir defterine göre ise; % 5.82⁵. Öyle anlaşılıyor ki Trabzon bölgesinde fetihten sonra Türk yerleşmesi Ermeni nüfusunun genel nüfusa oranını önemli ölçüde düşüren bir faktör olarak değerlendirilmelidir. 1583 tarihli tahrir sonuçlarına göre şehrin toplam nüfusu ile ilgili verilen rakam ise 4901'dir⁶.

18. ve 19. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz ticaretinin artmasına paralel olarak Trabzon şehir nüfusunda önemli bir artış dikkati çekmektedir. 1813 yılında Trabzon'a gelen bir İngiliz seyyahı şehrin nüfusunu on beş bin olarak vermektedir. 1835 yılında ise şehrin nüfusu 25-30 bin olarak tahmin edilmektedir, bunlardan 20-24 bini Müslüman, üç bin beş yüz, dört bin kadarı Rum ve kalan iki bin kadarı da Ermeni idi. Kırım savaşı sona erdiğinde şehrin toplam nüfusunun 70 bine yükseldiği görülüyor, nüfusun bu denli artışında Kırım savaşı öncesi Kafkaslardan gelen göçmenlerle çevre muntika-

³ Jennings, Ronald C.; "Urban Population in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 7(1976), s.43; Tayyib Gökbilgin de aynı tarihli deftere dayalı olarak Ermeni mahallesi ile ilgili 151 hane, 8 mücerret, 38 bive olduğunu kaydetmektedir. Gökbilgin, Tayyib; "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, 26(1962), s.296-298.; Hanefi Bostan'ın 1520 tarihli 387 numaralı icmal defterine dayalı olarak verdiği rakamlarda aynı olmakla birlikte Bostan birde tahmini nüfus vermiştir. Buna göre; Ermeniyan mahallesinde tahmini olarak 915 kişi yaşamaktadır. Bostan, Hanefi; "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus Hareketleri ve Yerleşim Yerleri", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s.166.

⁴ Jennings, *a.g.m.*, s.44-45; Bostan Trabzon'la ilgili yapmış olduğu araştırmada aynı tarihli defter kayıtlarını tekrarladıktan sonra tahmini nüfus olarak 615 sayısını vermektedir. Yine Bostan'a göre bu sayının Hristiyan nüfus içerisindeki yüzdesi %4.79, şehir nüfusu içerisindeki yüzdesi ise %2.13 olarak verilmektedir. Bostan, *A.G.M.*, s.170.

⁵ Lowry, Heath W.; *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Ter. Demet ve Heath Lowry), İstanbul 1977, s.43,48,93,118.

⁶ Bostan, *a.g.m.*, s.170

lardan şehre göçün önemli rol oynadığı ifade edilmektedir⁷. Müslüman Türk nüfusun özellikle İran-Trabzon transit yolunun inşasında istihdam edildiği ve yine şehrin ticaret hacminin artmasına bağlı olarak yeni oluşturulan kamu binalarının yapım hizmetlerinde çalıştıkları bilinmektedir. Buna karşılık şehre çevreden gelen Hıristiyan unsurların ise artan bir şekilde ticari faaliyetlere katıldıkları özellikle Avrupalı şirketlerin acentalıklarının tamamen gayri Müslimlerin elinde bulunduğu, 19. yüzyılın başından itibaren Müslümanların sadece İstanbul ile ticari faaliyet gösteren küçük işletmelere sahip oldukları bilinmektedir. Trabzon ticaretinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerilemeye başlamasıyla şehir nüfusunda da düşüşler görülecektir. 1860' da şehir nüfusu 55.700 idi ve bunun 40.000'i Müslüman ve Türklerden meydana gelirken, 10.000'ini Rumlar, 3.600'ünü Ermeniler, 1.500'ünü Avrupalılar yada Avrupa devletlerinin himayesindeki görevliler ve tüccarlar, 600'nü de İranlılar oluşturmaktaydı. 1870'lerde ise İngiliz konsoloslugu kayıtlarına göre; şehrin nüfusu 34 bin olarak gösterilmekte bunlardan 18.938 Türk, 6.521 Rum, 5.902 Ermeni, 2.770 diğerleri olarak belirtmektedir. Burada dikkati çeken nokta Ermeni nüfusunda önemli bir artış olurken, Türk ve Rum nüfusunda önemli bir azalışın olmasıdır⁸. Yine 1860 Osmanlı kayıtlarına göre; şehir nüfusunun önemli göstergelerinden biri olan mezarlıkların sayısı da bize şehrin demografik yapısıyla ilgili bilgi vermektedir; bu tarihlerde şehirde çeşitli büyüklüklerde 39 mezarlık bulunmakta bunlardan 21 tanesi Müslüman ailelerin, 13'ü Rum Ortodoksların, bir tanesi Latinlerin, dört tanesi ise Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan cemaatlerine aittir⁹. 1891'de Vital Cuinet Trabzon Sancağı nüfusunu verirken toplam olarak sancakta 334.975 Müslüman, 91.000 Rum Ortodoks, 20.000 Ermeni Gregoryen, 1.200 Ermeni Katolik, 235 Ermeni Protestan, 180 Katolik Latin, 110 Yahudi olmak üzere 447.700 rakamını vermektedir¹⁰. Sancak nüfusundan ayrı olarak şehir nüfusunu ise şöyle sıralamaktadır; 19.500 Müslüman, 8.200 Rum Ortodoks, 6.000 Ermeni, 1.300 diğer unsurlar¹¹. 1850'li yıllardan itibaren şehir merkezinde Ermeni nüfusunun artmasının arkasında yatan temel faktör Rum tüccarların yerini Ermenilerin alması olmalıdır. Çünkü Yunan isyanından sonra Rumlara güvenin azaldığı ve buna paralel olarak da Osmanlı ticaretinde ve idari yapısında Ermenilerin Rumların yerlerini aldıkları bilinen bir gerçektir.

Osmanlı resmi vesikalarında ve nüfus sayımlarında 19. yüzyıl boyunca Trabzon vilayetinin nüfusu inişli çıkışlı bir grafik gibi gözükmektedir. Bunun arkasında yatan

⁷ Turgay, A. Üner; "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914*, İstanbul 1994, s.45-75. A.Üner Turgay'ın konsolosluk belgelerine göre vermiş olduğu bu rakamların abartılı olduğunu ileri süren Musa Çadircı Trabzon merkez nüfusunun 1869'da 18.000 ve 1880 de ise 20.000 civarında olduğunu ileri sürmektedir. Çadircı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.365.

⁸ Turgay, a.g.m..., s.63-67

⁹ Turgay, a.g.m., s.67-68

¹⁰ Cuinet, Vital; *La Turquie D'Asie*, I, Paris 1895, s.10

¹¹ Cuinet, a.g.e., s.44-45

temel sebepler ise; birincisi 1831 yılından başlayarak yapılan sayımların düzenli aralıklara sahip olmaması, ikincisi ise Tanzimat'ın ilanından sonra vilayet ve eyalet sistemlerinin çok sık aralıklarla değişime uğramasıdır. Kemal Karpat'ın Osmanlı nüfus sayımlarına dayalı olarak yapmış olduğu araştırmaya göre; 1831 nüfus sayım sonuçlarında eyalette toplam olarak 136.552 sayılan nüfus bulunmakta, bunlardan 11.431'ni reaya oluşturmaktadır. Bu tarihlerde Trabzon eyaleti ise şu kazalardan meydana geliyordu: Trabzon, Künyen(liva), Rize ve Hemşin, Giresun ve Keşap, Görele, Vakfikebir ve Sagır, Polathane, Yümrenek, Tonya, Sürmene, Of¹². 1872-1874 sayımlarında üç sancaktan (Trabzon, Batum, Gümüşhane) meydana gelen Trabzon vilayetinin genel nüfusu; 937.700 idi. Bu nüfusun 173.540'ni gayri Müslimler oluşturmaktadır¹³. 1881/182-1893 yılları arasında yapılan sayımlara göre; Trabzon Sancağı, Trabzon merkez, Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfikebir Akçaabat, Sürmene ve Of kazalarından oluşmakta ve toplam nüfus 521.706 olarak gösterilmektedir. Sancaktaki toplam Rum ve Ermeni nüfusu 86.871'dir. Bunlardan 22.223'nü Ermeniler oluşturmaktadır. Merkez kazadaki Ermeni nüfusu ise 9.546'dır¹⁴. 1894 yılında vilayet genel nüfusu 1.056.293 olup bu nüfustan 41.780'ni Ermeniler oluşturuyordu¹⁵. 1895 yılında ise Ermeni nüfusu 43.193 olarak görülmektedir. 1906/1907'de ise vilayet genelinde Ermeni nüfusu 50.055'tir. 1914 yılı tahmini Trabzon genel nüfusu idari düzenlemeler dolayısıyla vilayetin sınırları küçülmesine karşılık 921.128 kişidir, bu nüfusun 37.549'unu Ermeniler oluşturmaktadır. Yine aynı tahminlere göre, Trabzon merkez kazasında 64.726 Müslüman, 23.806 Rum, 14.846 Gregoryen Ermeni, 1.345 Katolik Ermeni, 127 Protestan Ermeni ve 8 Yahudi bulunmaktadır¹⁶.

Trabzon Vilayet Salnamelerine göre; 1895 ile 1906 tarihleri arasında Trabzon merkez kasabası(merkez kasabası tabirine merkeze bağlı köylerde dahil edilmektedir) nüfusu 40 bin ile 50 bin arasında gösterilmektedir. 1313 (1897) tarihli salnameye göre; Trabzon merkez kasabası 42.362 nüfusa sahiptir. Bunun 25.446'sını Türkler meydana getirirken, 10.830'unu Rum, 6.001'ini ise Ermeniler oluşturmaktadır. Vilayetteki toplam Ermeni nüfusu ise 22.681 olarak yer almaktadır¹⁷. 1319 (1903) tarihli salnamede Trabzon Sancağının toplam nüfusu 611.685 olarak verilmekte bu nüfusun 28.499'unu Ermeniler oluşturmaktadır. Bu rakam ise genel nüfusun %5 bile etmemektedir¹⁸. 1320 (1904) tarihli salnamede ise Trabzon kasabasının toplam nüfusu 49.635 olarak gösterilmekte, Trabzon Sancağının genel nüfusu ise 620.705 olarak

¹² Karpat, Kemal; ; *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, London 1985, s.114

¹³ Karpat, a.g.e., s.117-119

¹⁴ Karpat, a.g.e., s.138,148; Karpat, Kemal; "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, 9(1978), s.268

¹⁵ Karpat, a.g.e, s.153-155

¹⁶ Karpat, a.g.e., s.158,160-161, 164, 168, 194.

¹⁷ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Trabzon 1313, s.166,186.

¹⁸ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Trabzon 1319, s.210-211.

verilmekte bunun 28.707'sini Ermeniler oluşturmaktaydı¹⁹. 1322 (1906) tarihli salnameye ise merkez kasabanın nüfus dağılımı şöyledir: 13.190 Rum, 29.068 Türk, 7.121 Ermeni ve 1.037 Protestan ve Katolik idi. Bu rakamlara göre Ermeni nüfusunun genel nüfusa oranı yüzde 14'tür²⁰.

Ermeni İddiaları

Trabzon vilayeti üzerinde iddialarda bulunan Ermeni kaynakları, kurulacak Büyük Ermenistan için bu vilayeti Karadeniz'e açılan bir kapı olarak değerlendirmektedirler. Ermenilerin Karadeniz'e açılan iskelesi ise muhtemelen Rize ve Trabzon iskeleleri olarak düşünülmüştü. Bu açıdan Ermeni iddiaları bu iki il sınırları içine yönelmekte, mümkün olduğunca bu bölgedeki Ermeni nüfusunu yüksek gösterme gayretine girişmekte idiler. 1882 yılına ait Ermeni patrikhanesinin kayıtlarına göre vilayetteki Ermeni nüfusu 120.000 olarak gösterilmektedir²¹. Bu tür iddialar Londra ve hatta Lozan görüşmelerine kadar taşınmıştır²². Tarihin hiç bir döneminde % 5'lik bir nüfusa bile sahip olamadıkları bir bölgede Ermenilerin toprak talebinde bulunmaları son derece yersiz ve istinatısız bir iddiadır. Bu iddiaların arkasında yatan temel mesele ise büyük Ermenistan rüyası gören Ermeni komitacılarının üç denize açılan Ermenistan rüyası içerisinde Osmanlı topraklarında mümkün olduğu kadar karmaşa çıkarmaktı. Trabzon'da yaşayan Ermenilerin bu işe alet edilmeleri 1878 tarihinde imzalanan Berlin antlaşmasından sonraki gelişmelerle sağlanmıştır. Berlin antlaşmasından sonra batılı devletlerin dikkatini Anadolu topraklarında yaşayan ve sözde mazlum olarak addedilen Ermeni milletine çevirmek isteyen ve bir takım emperyalist güçler tarafından da desteklenen Ermeni komitacıları 1889'dan itibaren önce kendi ırktaşlarına baskı ve terör uygulayarak korkuya dayalı bir Ermeni milleti yaratmaya başlamışlar, bunu yabancıların destekledikleri eğitim faaliyetiyle önemli bir güç unsuru haline getirmişlerdi. Ermeni davasının öncülüğünü ise üç kilise babası yapmaktaydı. Bunlar Mıgırdiç Hırımyan, Nerses Varjabedyan ve Mateos İzmirliyan, bu üç papaz Ermeni davasını uluslararası boyuta taşıyarak bir Ermeni milleti yaratma girişiminde kiliseyi de kullanarak önemli başarılar elde ettiler. Onlara yardımcı olan iki Ermeni terör örgütü Hınçak ve Taşnak ise silahlı eylem kavramını ortaya koyarak önce kendi dindaşlarına daha sonra da Osmanlı devlet adamlarına ve vatandaşlarına terör metodu ile yıldırma politikasını uyguladılar²³.

1895 Ermeni Olayları

¹⁹ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Trabzon 1320, s.338-339.

²⁰ Çapa, Mesut; *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Ankara 1993, s.11,109.

²¹ Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.138

²² Ercan Yavuz; "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984 Erzurum*, Ankara 1985, s.207-224.

²³ İlter, Erdal; *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1986, s.39-49; Gürün, Kamuran; *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985, s.114-176.

Araştırma konumuz olan 1895 Trabzon Ermeni olayları, 1890 yılından itibaren Ermeni terör örgütlerinin başlatmış oldukları tedhiş olaylarının doruk noktasına erdiği ve olayların tüm ülke çapına yayıldığı yıl olarak değerlendirilmektedir. Aynı yıl içerisinde Divriği, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, Muş, Kayseri, Yozgat ve Trabzon'da olaylar çıkmıştı²⁴. Bu olayların oluş şekilleri son derece ilgi çekicidir. Olayların çıkışında Ermeni terör örgütleri baş rolü oynamakta, İkinci Dünya Savaşı sonrasında terör örgütlerinin yaygın olarak kullandıkları provokasyon metotları kullanılmakta ve örgüte ait militanlar Müslümanlarla Ermeniler arasında karşılıklı kıtallerin oluşması için kendi kiliselerini tahrip edip, bunu Türkler yaptı demekten, kilise papazlarının ve Ermeni toplumunun ileri gelenlerinin öldürülmesine varıncaya kadar çeşitli metotları denediklerini bilinmektedir²⁵.

1895 Ermeni olaylarının arkasında yatan temel sebepler, 1878 Berlin Antlaşmasına kadar uzanmaktadır. Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti Doğu Anadolu bölgesinde Ermeniler lehine bir takım düzenlemeler yapmayı kabul etmişti. Fakat Ermenilerin istedikleri bu düzenlemeler 1889 yılına kadar gerçekleşmeyince, Ermeni örgütleri Osmanlı topraklarında bir takım eylemlerle, Berlin Antlaşmasını imzalayan ilgili devletlerin dikkatlerini çekerek, Ermeni ıslahat projesinin gerçekleşmesi için Osmanlı devletine baskıları artırmak istiyorlardı. Tedhiş eylemlerinin batı kamuoyuna yansımalarıyla birlikte başta İngiltere olmak üzere bazı devletlerin hemen faaliyete geçtikleri görülür. Fakat Osmanlı devleti tüm bu girişimlere rağmen antlaşmada öngörülen ıslahat çalışmalarını 1894 yılında meydana gelen Sason isyanına kadar kabul etmedi. İsyandan sonra batılı devletlerin baskısıyla bir ıslahat projesi hazırlanarak yürürlüğe kondu. Islahatların yapılması Ermeni komitacılarını memnun etmeye yetmedi. Islahatların uygulanması konusunda Ermeni komitacıları bir takım şikayetlerde bulunmaya başladılar, Osmanlı Devleti ise batılıların baskısı karşısında bölgede uygulanacak ıslahatları denetlemek için Anadolu Islahatı Umumi Müfettişliği oluşturarak 27 Haziran 1895 tarihinde Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşayı Anadolu Vilayeti Umum Müfettişliğine tayin etti. Şakir Paşanın müfettişliğe tayin edilmesi başta İngiltere olmak üzere Ermeni komitacıları tarafından olumlu karşılanmadı. Çünkü Şakir Paşa II. Abdulhamid'e bağlı birisi olarak değerlendiriliyor ve ıslahatların uygulanmasında Ermeni komitalarına müsamaha göstermeyeceği düşünülüyordu²⁶. Şakir Paşanın göreve başlaması ve Anadolu Islahatını denetlemek için Anadolu'ya geçmesiyle birlikte onun yol güzergâhında bulunan yerlerde Ermeni komitacıları tarafından olaylar çıkartılarak, Paşanın işini zorlaştırmak ve onun batılı devletlerinde müdahalesiyle azlını sağlamak istiyorlardı. Şakir Paşadan korkulmasının bir nedeni daha vardı o da Paşanın tayinini mutedil Ermenilerin olumlu karşılamaları idi.

²⁴ Gürün, a.g.e., s.155-156.

²⁵ Gürün, a.g.e., s.147-154.

²⁶ Karaca, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993, s.54-56.

Bu durum komitacıları son derece rahatsız etmekteydi²⁷. Batılı devletlerin tedirginliği- nin arkasında yatan düşünce ise Şakir Paşanın hükümete yazdığı raporlarda Ermeni olaylarının arkasında misyoner okullarının bulunduğunu ve okulların hükümet tarafın- dan denetim altına alınması gerektiği yolundaki düşünceleridir²⁸.

Hınçak ve Tiflis Komitelerinin bir tertibi olarak başlayan Trabzon olayı, Erme- nilerin Van valisi Bahri Paşa ve Trabzon Kumandanı Hamdi Paşayı yaralamaları üze- rine 2 Ekim 1895'de başladı.

Bahri Paşa ve Kumandan Hamdi Paşaya karşı girişilen suikast teşebbüsü 3 E- kim tarihinde şifre telgrafla İstanbul'a bildirilen, olay sırasında Bahri Paşa ve Kumand- an Hamdi Paşanın bir ziyaret için İstinaf reisinin evlerine gitmek üzere iken Uzunsokak'ta Zeytinlik mevki yakınlarında yola nazır sokaklardan birisinden iki Er- meni tarafından dokuz el ateş edildiği ve Vali Paşa ile Kumandan Paşaların ayakların- dan yaralandığı ve ateş eden Ermenilerin kaçtıkları, olayla ilgili olan birkaç Ermenin ise tutuklandığı bildirilmektedir²⁹. Ertesi gün Trabzon Polis komiserliğinden yazılan tahriratta ise; olay sırasında Paşaların yanlarında İran'ın Trabzon konsolosu Mirza Razi Han ile Posta Telgraf Başmüdürü İzzet Beylerinde bulunduğu kaydedilmektedir. Olayı gerçekleştirenlerin isimlerinin belirlendiği bunların Ermeni fesat komitesi men- subu oldukları ve bunlardan Trabzonlu Kaspar oğlu Armenak veled-i Karabet ile Stepan oğlu Bogos ve Gümüşhaneli Sitrak veled-i Arakel'in tutuklandıkları, Kaspar oğlu Misak ile berber Stefan oğlu Haçik'in arandığı ifade edilmektedir³⁰.

2 Ekim Çarşamba günü meydana gelen bu olayın arkasından Cumartesi geces i firarda bulunan Ermeni Haçik'in Türk esnaf tarafında geceleyin Ayavasil mahallesinde görülmesi ve kendisine hükümet tarafından arandığının bildirilmesi üzerine söz konu- su Haçik'in silahını çıkararak ateş etmesi üzerine, silah sesini duyan bedel efradından Trabzonlu Rahmi Efendinin silahın atıldığı yere gelerek neler olduğunu öğrenmek istemesiyle onun üzerine de kurşun sıkılarak bu şahsın yaralanmasına ve daha sonra da ölümüne neden olunmuştu. Silah atışlarının Ermeni mahallesinde devam etmesi üzeri- ne Türk ahalinin sokağa çıkarak kargaşa atmosferinin ortaya çıkmasına hükümet kuv- vetleri izin vermemişti. Hatta şehre yakın köylerde, silah seslerinin duyulması üzerine Ermeniler tarafından hükümetin basıldığı ve valinin öldürüldüğü şayiasının yayılma- sına neden olmuş, hükümet o gece ve sabahleyin şehre gelen köylüleri sokak başları kesilerek çıkartılan şayanın asılsız olduğu anlatarak, evlerine dönmelerini istenmişti.

Olayların bu derece arka arkaya gelmesi Türk ve Ermeni toplumu arasında gel- rilimin iyice artmasına sebep oldu. Ermeni mağaza ve dükkan sahipleri kepenklerini

²⁷ Karaca, *a.g.e.*, s.63-65.

²⁸ Karaca, *a.g.e.*, s.70-77; Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, İstanbul 1991, s.119-223

²⁹ *BOA Yıldız Arşivi Hususi*, 338/63; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I-II*, Ankara 1994, s.92.

³⁰ Hüseyin Kazım Paşa, s.92-93.

kapatarak evlerine çekilmişlerdi. Ermeni komitacılarının girişimleriyle civar köylerden getirilen Ermeniler silahlandırılarak, Ermeni evlerine yerleştirilmeye başlanmıştı. Bu gerilimi azaltmak için vilayet, Ermeni toplumunun dini liderleri ve ileri gelen kişilerini vilayette bir toplantıya davet etmiş, fakat davete sadece rahip Lavahim ile tüccardan Mahunyan katılmıştı. Bu kişilere halk arasındaki gerginliğin azaltılması için Rahmi Bey'in ölümünden sorumlu berber Stepan'ın oğlu Haçik'in Ermeni cemaati tarafından güvenlik güçlerine teslimleri ve kendi cemaatlerine olay çıkmaması için telkinlerde bulunmaları istendiğinde, Mahunyan cemaatle bağlantısı olmadığını, Lavahim ise Rahmi Bey'in öldürülmesi hadisesinden Müslümanların sorumlu olduğunu ileri sürmüştü. Bu girişimden bir sonuç alamayan Vali Kadri Bey, yanına belediye başkanını da alarak ortalığı yatıştırmak için esnafı dolaşmaya başlamış ve Ermeni esnafın dükkan ve mağazalarını açmaları için telkinlerde bulunurken, **Meydan-ı Şarkiyе'den** gelen silah sesleriyle 8 Ekim tarihinde olayların tekrar başladığı görülür.

Olayların tekrar başlamasına İstanbul'dan Nemçe vapuru ile Salı günü Trabzon'a gelen birkaç Ermeni tedhiş örgütü üyesi fedai ile İstanbul'da Ermenilerle Türkler arasında meydana gelen ve Babıali gösterileri olarak bilenen olaylarla ilgili olarak Trabzon'da belediye binasının karşısında bulunan bir handa mukim olan Erzincanlı Şınark'a aynı vapurla gelen mektuptaki bilgilerdir. Söz konusu mektupta İstanbul olayları teferruatıyla anlatılarak, bu olaylar sırasında biraderinin öldürüldüğünü yazılıdır. Bu haberi okuyan Şınark'ın meydana gelenlerin üzerine rasgele ateş açması ve bu ateşe diğer Ermenilerin de katılması üzerine arbeye başlamıştı. Silâh seslerinin vali tarafından duyulması üzerine gerekli tedbirler alınarak Ermenilerin bulunduğu mahallere asker ve zabıta sevk edilmiş, fakat olayların kontrol altına alınması iki-üç saatte gerçekleşebilmişti. Akşam üzeri saat beş-altı sıralarında başlayan olaylar gece saat dokuzda kontrol altına alınabildi. Olaylar sırasında o geceki tespitlere göre; Ermenilerden yüz yetmiş yedi erkek ve beş kadın ölmüş ve on dört erkek ve dört kadının yaralandığı, Rumlardan bir, askerlerden bir yaralı olduğu, İslam ahaliden ise on bir ölü, ve beş yaralı bulunduğu anlaşılmıştı. 19 Ekim 1895 tarihinde Trabzon'dan Babıali'ye gönderilen raporda olayın ertesi günü sayısı tam olarak tespit edilemeyen Hıristiyan ve Müslümanlardan ölenlerin de bulunarak defin edildikleri belirtilmektedir. Olaylar sırasında pek çok Ermeni'nin konsolosluklara, Rum ve Müslümanların ileri gelenlerinin evlerine saklandıkları ve olaylar sırasında bazı ev ve dükkanların yağmalandığı, olaylara karışan kişilerin ve ateş açılan evlerin tespit edilerek suçluların yakalandığı kaydedilmektedir. Ayrıca olaylardan sonra vilayette yağmalanan malların tespiti ve teslimi için Rum, Katolik ve İslamlardan oluşan bir komisyon kurularak zarar ve ziyan tespiti yapılmış ve olayların sorumlusu komisyon kararına göre; Ermenilerdi. Yine komisyon kararına göre; Ermeni cemaatinin ileri gelenleri de olaylardan Ermenilerin sorumlu olduklarını kabul etmekteydiler³¹.

³¹ Söz konusu rapor için bakınız ek.

Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları

26 Mart 1896 tarihli Dahiliye Nezaretince hazırlanan bir rapora göre: Trabzon olayları sırasında Ermenilerden yüz seksen ikisi şehir dahilinde ve yirmi biri de köylerde olmak üzere iki yüz üç kişi ölmüş on sekiz kişide yaralanmıştı. İslamlardan yirmi bir ölü, yirmi beş yaralı, Rumlardan ise bir ölü vardı³².

Trabzon Ermeni olaylarının sorumlusu olarak yakalanan Ermeniler hemen Diwan-ı Harbe sevk edilerek yargılanmışlardır. Bunlardan Rahip Koçuyan, Ahan, Ermanak, Cemik ve Misak'ın idamına karar verilmiş, Şetrak ise 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Fakat vilâyetten gelen istek ve iki toplum arasında tekrar kıtal olayının yaşanabileceği kuşkuları üzerine 25 Kasım 1895'de Sadrazam Kamil Paşa, Padişaha yazdığı tezkirede³³ bu kişilerin idam cezalarının kaldırılmasını talep etmiş ve daha sonra da bu cezaların padişah tarafından kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Trabzon Olayının Yankıları

Ermeni tedhiş örgütünün planları dahilinde meydana gelen Trabzon olayları, yine örgütün girişimleri ile farklı boyutlarda yurt dışındaki basına yansıtılmaya çalışılmıştır. Gerek Kafkasya ve Rusya'da yayınlanan gazeteler, gerekse Macaristan, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde yayınlanan gazetelerde Trabzon olayının Ermeni tedhiş örgütünün istekleri doğrultusunda çarpıtılarak yayınlandığı, bu yayınları yapan gazetelerin haber kaynaklarının ise İstanbul'dan çekilen telgraflar ve mektuplar olduğu görülmektedir. Bu haberlerden biri Peşte'te yayınlanan Peşter Loyd gazetesinin haberi- dir. Bu gazetede yayınlanan haberin kaynağı İstanbul'dan gönderilen bir mektuptur. Söz konusu mektubu gönderen kişi; "*Teşrinievvel'in sekizinci günü Trabzon'da bizzat vali-i vilayet tarafından tertip olunan bir planın icra-ı vazih olunduğu zan ve zehabına mahal vermeyecek surette bir takım iğtişaat zuhur etmiştir.*" diyerek başladığı mektubunda; Trabzon Ermenilerinin zanaat ve ticaretle zenginleştikleri ve bu zenginliğin Türkler arasında kıskançlıklara neden olduğu belirtilerek esas olarak zengin ve varlıklı Türkler ile Ermeniler arasında herhangi bir problemin bulunmadığını, nitekim birçok Türk ailesine iltica eden Ermenilerin bu aileler tarafından olaylar sırasında korundukları ifade edilmektedir. Asıl olayın sorumlusu olarak gösterilen başta vali Kadri Bey olmak üzere devletin memur kesimi ile onların kışkırtması sonucu harekete geçen ayak takımı Türkler olduğu ifade edilmekte ve mektup şöyle devam etmektedir; "*Ermeni tüccarı aleyhine vuku bulan taarruz saat on bir sularında şehrin birkaç cihetinde ve bir zamanda başlamıştır. Müsellah Müslümanlar bilcümle hane, kahve ve mağazalardan çıkarak rastladıkları Ermenileri öldürmüşlerdir. Vali-i vilayet Kadri Beyefendi hazretleri hilaf-ı memal Meydan nam mahalde göründükte üç cihetten zuhur etmiş olan asker-i şahane ile zabıtarlar ve Müslim ahali amirleri tarafından verilen emir üzerine ateş ederek Ermeni tüccarlarını telef ve mağazalarını nasb ve gark eylemişlerdir. Evvela Meydan ile banka sokağında mukim zengin ve orta haldeki Ermeni*

³² Hüseyin Kazım Paşa, s.165-166.

³³ BOA. Yıldız Arşivi Hususi, 339/64.

tüccarlarına ve alelhusus Bahri Paşaya suikast eden iki Ermeni'yi iltica ettikleri mahalli bilmedikleri cihetle teslimden imtina etmiş olan Kalpa? mahallesi azasına taarruz edilmiştir. Lake kumpanyası vapurlarından birinin ambarlarını boşaltmakta olan mavnacılar şehirde silah sesleri işitilir işitilmez işlerini terk ile Ermeni arkadaşlarını, bilhassa bunları tüfek ve bıçak ile itlaf etmişlerdir. Katliam kayıklar üzerinde vukubulmuştur. Bir bölük nizamiye askeri, iki yüz kadar zabıta neferatı katle iştirak ile sokaklardan geçmekte olan Ermenilere ve Ermeni hanelerine ateş etmişlerdir". Yine yayınlanan mektup olayın iki saat kadar devam ettikten sonra bir işaretle durdurulduğunu kaydederek, bu zaman zarfında beş altı yüz kadar Ermeni'nin öldürüldüğünü, bir o kadarının da kayıkçılar tarafından denize atıldığını, Ermeni mallarının yağma edildiğini yazmaktadır³⁴

Benzer haberlerin İngiliz basını ile Rusya basınında da görülmesi üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti harekete geçerek bu haberleri tekzip ettirmeye başlamıştı. 28 Ekim 1895 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen 844 numaralı tahriyata göre; İngiliz basını Trabzon olayını Ermeni tedhiş örgütlerinin planladıkları gibi, okuyucularına mazlum Ermeni imajını vererek çok sayıda Ermeni'nin Trabzon'da öldürüldüğü şeklinde haber vermişlerdi. Bu İngiliz gazetelerine göre; İngiliz resmi makamlarının raporlarına dayanarak olayların sorumlusu Osmanlı memurları ve özellikle de vali paşadır. Londra sefaretini bu haberler üzerine resmi İngiliz makamlarına olayların seyri hakkında bilgi vererek gelişmeleri şu şekilde yansıtmıştı; "Geçen Eylül'ün yirminci günü iki Ermeni, Van valisi sabıki Bahri Paşa ile asakir-i şahane kumandanı üzerine silah endahat ile her ikisini cerh ettiklerinden derdest edilmişlerdir. İki gün sonra Ermenilerden birinin asakir-i şahane nezaretinden birini cerh etmesi üzerine iğtişaşat zuhur etmiş ise de memurin-i mahalliye tarafından ithaz olunan tedabir sayesinde teskin edilmiştir. Mamefih dört gün sonra bir takım Ermeniler bazı Müslümanlara tasallut ettiklerinden şehrin Meydan-ı Şarki nam kalabalık mahallesinde Müslümanlar ile Ermeniler beyninde bir müzarebe vuku bulmuştur. Polis memurlarıyla jandarma efradı işe müdahale etmişler ise de Ermeniler burada dahi silah endahat etmişler ve dağılmaları ve başka fesat çıkarmamaları hususunda zabitan tarafından vuku bulan nasihayı ihza etmemişlerdir. Bilahare müzarebe o derece şedit kesbetmiştir ki her iki taraf dan birçok kimseler telef veya mecruh olmuştur. Ahali-i İslâmiyeden kırk ve Ermenilerden dahi birkaç kadın dahil olduğu halde takriben iki yüz kişi telef olmuştur. O zamandan beri huzur ve asayiş kamilen iade edilmiştir."³⁵ Bu metnin İngiliz gazetelerinde ilan ettirileceğini Londra Sefareti Hariciye Nezaretine yazdığı 28 Ekim 1895 tarihli tahriratta kaydetmektedir.

Olayların Rus basınında da benzer şekillerde yer alması üzerine Petersburg Sefareti faaliyete geçerek, Trabzon olaylarıyla ilgili olarak Novosti? gazetesine bir tekzip

³⁴ Hariciye Nazırı Tevfik imzalı 12 Teşrinisani 1311 tarihli yazı ve ekleri, BOA.Yıldız Arşivi, 340/140.

³⁵ BOA. Yıldız Arşivi Hususi, 338/106.

Trabzon 'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları

göndermiştir. Benzer tekziplerin Kafkasya'da yayınlanan gazetelere de gönderildiği, fakat Novosti gazetesinde yayınlanan tekbizin diğer gazetelerde çarpıtılarak yayınlandığına işaret eden sefaret, söz konusu Novosti gazetesinde yayınlanan tekbiz ile Poti Şehbenderliğinden gönderilen ve Kafkasya gazetelerinde çarpıtılarak yer almış olan tekbizin birer suretini tercüme ederek 27 Kasım 1895 tarihinde Hariciye Nezaretine göndermiştir. Bu tercümelere birisinde şu ifadeler yer almaktadır; "*Kafkasya gazeteleri tarafından vukua gelen hadisata dair Petersburg Sefaret-i seniyesi tarafından Novosti gazetesine derc ettirilen tekbiznameyi hükümet-i seniyeye gayr-i müsait surette tefsir etmişlerdir. Ezcümle Meşavd? gazetesi mezkur tekbiznameyi 21 Teşrinievvel 95 tarihli nüshasına nâkil ve derç ile bervech-i ati idare-i lisan etmiştir.*

Türkler tarafından vuku bulan tebligatın sahihince karilerimize bir fikir vermek için Trabzon 'da vukua getirilen kıtale dair saltanat-ı seniyenin Petersburg Sefiri tarafından Novosti gazetesine gönderilen tekbiznameden bahsetmek kafidir. Kafkasya 'da vilâyet-ı şahane ahvali hakkında nihayet derecede mucip-i endişe telgraf nameler neşrinde devam olunuyor."³⁶

Trabzon olaylarının Kafkasya bölgesinde bir başka yansıması ise özellikle Batum'da işçi olarak çalışan az sayıdaki Osmanlı tebaasına tabi vatandaşların Rus yönetimi tarafından sıkı kontrol altına alınarak bunların sınır dışına zorlanmasıdır. Söz konusu tebaanın önemli bir kısmı Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarıdır. Kafkasya gazeteleri Poti Şehbenderliği ile Kars Şehbenderliğinin söz konusu Ermeni vatandaşların geri dönmelerine müsaade etmediklerini yayınlamışlardı. Bunun üzerine hareket geçen Poti Şehbenderliği 4 Kasım 1895 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda böyle bir uygulamanın olmadığını kayıt ederek söz konusu gazetelere tekbiz gönderdiğini ifade etmektedir³⁷.

Sonuç

Görüldüğü üzere Trabzon olayları Ermenilerin büyük Ermenistan sevdasında giriştikleri bir terör ve provokasyon eylemidir. Eylem iki yönlüdür. Birincisi Türk toplumu ile Ermeni toplumu arasında kan davasına dönüşecek bir düşmanlık yaratmak, ikincisi ise Osmanlı yönetimi üzerinde batının baskı ve müdahalesini arttırmaktır. Olayların başlaması ve gelişimi Osmanlı devletine karşı Sırp isyanlarıyla başlayan Rum, Bulgar isyanları ile devam eden terör metodunun devamından başka bir şey değildi. Olay batılı devletlerin Osmanlı topraklarına hakim olmak için başlattıkları faaliyetlerin devamı olarak görülmektedir. Ermenilerin ne tarihen, ne nüfus kesafeti olarak Trabzon ve Karadeniz bölgesi üzerinde söz söylemeye hakları olmaması gere-

³⁶ BOA Yıldız Arşivi Hususi, 341/105.

³⁷ BOA Yıldız Arşivi Hususi, 340/96.

kirken, ortaya atılan iddialara aklı başında olan Ermenileri bile inandırmak güç iken, terör yöntemi ile insanlar birbirlerine düşman edilerek kime ve neye hizmet ettikleri belli olmayan bir takım iddialar insanlara zorla kabul ettirebilmektedir.

1895 olayları temelde Osmanlı yönetimine büyük devletler tarafından dikte ettirilen Anadolu islahatının uygulanması için başlatılan propaganda metodundan başka bir şey değildi³⁸. İngiliz politikasının bir ürünü olan olaylar hiç bir şekilde istenilen çizgiye getirilememiştir. Bir anlamda Berlin antlaşmasıyla İngiltere'nin Rusya'dan devraldığı Ermeni politikası Osmanlı yönetiminin başarısı karşısında yenilgiye uğramış oluyordu. 1895 olayları Ermeniler için bir nevi sonun başlangıcı oluyordu. Çünkü büyük devletlerin arkasına sığınan bir avuç Ermeni nüfusu Anadolu'nun büyük bir kısmını içerisine alan büyük Ermenistan rüyasını kısmen 1923 yılına kadar görmeye devam edecek ve büyük devletlerin maşası olmaktan bu tarihe kadar kurtulamayacaktır.

³⁸ Öke, Mim Kemal; *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara 1991, s.81.

EK

Trabzon vuku'atına dair memurin ve umara-ı askeriyye ve ulema-ı belde ile İslam, Rum, Katolik eşraf ve muteberanı tarafından tanzim olunan rapor suretidir

Van'dan gelip misafireten beş on gün Trabzon'da kalmış olan sabık Van valisi ferikan-ı kıramundan Bahri Paşa ve Trabzon Redif fırkası kumandanı Ahmed Hamdi Paşa ile tesadüfen yanlarında bulunan İran devlet-i aliyyesinin Trabzon Karperdazı(konsolosu) Razi Han ve Telgraf ve Posta Başmüdüğü Hacı Ömer Efendi ve Vilayet Alaybeyi Süleyman Bey geçen şehir-i Eylül'ün yirminci Çarşamba günü akşam üzeri saat on bir raddelerinde Trabzon kasabasının Meydan-ı şarki cihetinde vakı Uzunsokak denilen caddesinden geçmekte iken fesat komiteleri mensuplarından olmakla maznun Ermenilerden murahhasahane hademesinden Ermanak ile diğer bir Ermeni tarafından müşarünileyhaya münferit revolver kurşunu endahla Bahri Paşa kalçasından ve Hamdi Paşa ayağından cerihadar oldular ve cerhalardan Ermanak ile maib-i cinayeti olan bir Ermeni hemen derdest olundular. Ermeni tebaadan bazılarının bazı memalik-i şahanede ika' ede geldikleri cinayata ve tuttıkları tarik-i müfsidin burada birinci defa olmak üzere zuhura geldiğine beynelahali kil-u-kale bahis olmuş ise de o günü başka uygunsuzluk zuhur etmemiştir. İki gün sonra yani Cuma günü akşamı gece saat iki raddelerinde esnaf takımından birkaç Müslüman müşarünileyhanın cerihalarından olmak üzere maznun olup hentüz ele geçmeyen berber Stepan'ın oğlu Haçik'e Ayavasıl mahallesinde bir sokakta tesadüf ile "Seni carih diye hükümetten arıyorlar nereye kaçyorsun" filan dedikleri sırada neşiri silah ile bunların üzerine birkaç el kurşun attığına o civardaki sokakların birinden geçmekte olan bedel efradından Rahmi Efendi işitüb silahın nereden atıldığını anlamak için silah sadası gelen sokağa girdiğinde bana da kurşun atılarak cerh ile itlaf etmiştir.

İki gün evvel olan bu vaka'yı bu facianın takip etmesi ve kurşun sadalarının etraftan işitilmesi ahalinin bais-i heyecanı olup silahlı silahsız herkes gece vakti sokaklara dökülmüş ve şehre yakın olan İslam karyelerinde Ermeniler daire-i hükümeti basmış ve vali-i vilayeti itlaf etmiş diye haberler intişar etmekle onlarda şehre gelmeye başlayıp hayli izdiham ve telaş husul olmuş idiye de memur-ı hükümet ve zabitan-ı askeriyye ve zaptiye ve eşraf-ı belde sokak başlarını keserek atılan silahların ehemmiyeti olmadığı ve Ermeniler tarafından hiç bir fenalık vuku'u bulunmadığı tefhim ve pek çok müşkilane ile temin-i izhan edilerek latif-i hak ile bir hadise vuku'u bulmaksızın ahali dağılmıştır.

Ermeni fedaisi tarafından cerh vuku'atının tekrar etmesi ve cerhalardan birisiyle şerir-i cinayetin ele geçirilememesi beynel-ahali sözün uzamasına ve Ermenilerin Müslümanlara ve hükümete karşı adem-i emniyet izharıyla dükkanlarını ve mağazalarını açmaması daha ziyade tefevühane bahş olmağla Ermeni cemaatının murahhas-ı vekili mesrub rahip ile müteberan-ı millet hükümete davet olunduk da yalnız rahip Lavahim ile tüccardan Mahunyan gelip ahali arasında insilab-ı emniyete sebep

olacak ahvalden ictinab edilmesi ve maznun iki Ermeni nerede iktiza etmişler ise tahkikat icrası ile muhtelif de buldukları mahal hükümete ihbar edilip suhuletle ele geçmeleri teskin-i heyecana sebep olacağından buna gayret edilmesi suret-i münasebete tefhim olunduk da Mahunyan cemaate mütalik işlere asla müdahale etmediğini ve etmeyeceğini ve rahip-i mumaileyh dahi maznunları tanımadığını müşarünileyhanın bir asker neferi tarafından cerh olup bedel efradından Rahmi Efendinin de ahali-i müslimeden biri tarafından itlaf edildiği söylenmekte olmağla katil ve cerihalar kimler ise onlar taht-ı tevkife alınarak lefrisen habs edilen Ermenilerin tahliyesi muvafık-ı muadile olacağını söylemiştir.

Vakaların ikisi de gizli kapaklı yerde olmayıp ceraim-i meşüdeden olduğu ve birincisi gündüz olmak sebebiyle carihalar birçok kimselerinde gördüğü ve ele geçmeyen berber İstapan'ın oğlu Haçık'ın memleket ahalisinden bulunduğu malum iken bu kadar tecahül ve büyük müdafaaya yakışmayacağından nasayih-i hüküme hüsn-u telakki ve mütebaran-ı millet davetle müzakere edilerek ahali arasına düşmüş olan heyecanın izalesi için Haçık'le şürekânın buldukları mahallerin suret-i hafiyede ihbar edilmesi tekrar tebliğ olunmuştur.

Şu iki vaka'ya ayak takımından bazı serseri Ermeniler tarafından Dersaadet'de izaluna cesaret olunan ardebenin haberi takip etmekle nas arasında küfem-u-şiz ziyadeleşip herkes de bir hal-i heyecan his olunmağa ve Ermenilerde suret-i umumiye de silah taşımağa ve ekserisi dükkanlarını açmamaya başladığından ve ardebe olduğu gün sabahleyin civar köylerden birçok Ermenilerin şehirde toplanmaya başladığı görüldüğünden bilhassa çarşı içinde mazarriya ve mukatele ve yağmakarlık gibi fenalığa mahal kalmamak için şehir-i mezkurun yirmi altıncı Salı günü sabahleyin vali-i vilayet, belediye reisini yanına alıp ve çarşıya inip mağazaların birinde esnafla müteberandan İslam ve Hıristiyan bir hayli kimseyi toplayarak temin-i asayiş ve teskin-i heyecan yolunda icra-ı nasayih eder iken tahminen saat beş buçuk raddelerinde Meydan-ı Şariki'de birden bire tüfenk ve revolver sedaları her taraftan aksetmiştir.

O karışıklık arasında arbedenin en evvel ne taraftan zuhur ettiği anlaşılmadıysa da bir taraftan asker-i şahane ve polis ve zaptiyeler teskin-i şurişe sarf-ı mesai eyledikçe Ermenilerin cüreti artarak dükkan ve mağazalardan ve üzerlerindeki odalardan ve sokaklara mahal-i hane pencelerinden velhasıl nerede bulunmuşlar ise oralardan asker ve zaptiye ve ahali üzerine layı-ı katı' silah atmaktan feragat etmeyüb bu hengameyi işiten vali-i vilayet mukatele olan mahalle şitab ederek silahlarını terk ile hükümete dehalet etmelerini ve hükümetin kendilerini muhafaza edeceğini tefhim için hanların, dükkanların önlerine gönderdiği askeri ve zaptiye zabıtlarına karşı yine kurşun endahıyla mukabeleden başka kendisine de müteadid kurşun atıp o sırada efrat-ı asker-i şahaneden birinin mecruh ve ahali-i İslamiyeden üç, beş kadarının yaralanub ikisinin de maktulen yere düşmesi orada içtima eden İslam ve Rum ahalinin bütün şedit ve hiddetine sebebiyet vermekle mukatele kesb-i şedit ettiği halde hazar-ı muhtele saat dokuz kararlarında önu alınabilmektedir.

Trabzon 'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları

Sokaklarda yığılıp kalan maktulun o gecelik hale mağazalara ve mecruhlarda hanelerine ve hastahaneye nakl edilip ertesi sabah bunların ve bazı hanelerin muayenesinde Ermenilerden yüz yetmiş yedi erkek ve beş kadın maktul ve on dört erkek ve dört kadının mecruh olduğu ve Rumlardan bir asker-i şahanedan bir mecruh ve zükur-ı İslam'dan on bir vefayat diğer beşi mecruh bulunduğu anlaşılmıştır.

Arbede kesb-i sukun eyledikten sonra hanelerde hanlarda mağazalarda kapanub kalmış olan Ermeniler oldukları mahallerden çıkarulub ve üzerlerinde silah bulundu ise alunub teskin-i şurişin için daire-i askeriyye ve daire-i hükümete ikame ile gerek bunlardan ve gerek bazı İslam haneleriyle Katolik Mektebine iltica eden ailelerden ihtiyacı olanlara ekmek ve sair iktiza eden şeyler verilmiş ve sukun ve asayişin tamamıyla iadesinde içlerinde sabıkası olanlar ve maznun bulunanlardan elde edilebilenler Divan-ı Harbe teslim ile bakisi hanelerine yerleştirilmiştir.

Teb'adan Ecnebilere arbede arasında konsoloshanelere iltica edenlerde takım takım hanelerine nakl edilmekte bulunmuş ve arbede esnasında umum konsoloshaneler ve mekatib ve maabetle teb'ayı ecnebiye meskenleri ve bir taarruza uğramamak müta-laasına mebni asker-i şahane ve zaptiyelerle muhafaza olunmuş ve bir takım aileler müteberan-ı İslam hanelerinde himaye ettirildiği gibi askerin ve zaptiyenin yetişemediği mahallerde kargeran-ı İslam müteberan-ı Rum taraflarından vakaya etdirilmiştir.

Meşagil-i hükümetin bit-tabi tenvi-u-teksirine mebni defterdar-ı vilayetin taht-ı riyasetinde İslam ve Rum ve Katolik eşraf müttehiden memlekette mürekkep bir komisyon teşkil olunarak temin-i izhan ve asayiş ve iaseten muhtacine ve tedavi-i mucrimiye gibi şeylerle çarşılardan ve hanelerden arbede esnasında şunun bunun ellerine geçtiği haber alınan eşya ve sairinin istirdadı ve şehrin etrafında bulunan Ermeni köylerinde sakin ahaliye diğer karyelerden tecavüz vuku'u bulmamak ve onların eşyaca zayıyatı var ise aranub bulunmak ve şayet köylerdeki Ermeniler tarafından civarındaki İslam ve Rum köylerine veyahut Trabzon şehrine muhacime gibi bir şey his olunursa anında kuvve-i zabıta ve askeriye ve müntehiden kurra marifetiyle icağına bakmak hususatı mezkur komisyona tevdi ve mevcudinin adem-i kefaletine mebni mevkiten iki yüz kadar zaptiye taharririyle her türlü ihtimalata karşı ne yapmak hatıra gelirse muktezatına teşebbüs olunmuştur.

Şurişin tamamıyla izale olunduktan sonra silahın en evvel kimler tarafından atıldığı uzun uzun tahkikatına girildikte arbedenin koptuğu Salı günü sabahleyin Dersaadet'ten gelen Nemçe vapurundan çıkan yolcular içinde birkaç Ermeni fedaileri olduğu kendilerince zaten malum olmağla Meydan-ı Şarkiye'ye yakın olan iskelede hilafı mutat pek çok Ermenilerin içtimai halkın nazar-ı dikkatini celp ve vapurun getirdiği postadan çıkıp tevzii olunan mektuplar arasında meydan-ı mezkurda vakı daire-i belediyenin karşısındaki handa mukim Erzincanlı Şinark'ın adamı namına bir mektup zuhur edüb bunda Dersaadet hadisesinin tafsilatı ve biraderinin itlaflı münderc olmağla onu okur okunmaz iş buraya gelince böyle olur diyerek oturduğu odanın penceresinden gelip geçen ahaliye rovelver atmağa başlamasını mütakib hanenin karşısında

yani daire-i belediyenin altında yine Ermeni milletinden Direktoryanların mağazasından üç, beş el tüfeğin rovelvor ve bunları müteakiben iskele cihetinde bulunan Ermeniler tarafından da mütadid silah atılmakla meydanda ve sokaklarda bulunan ahali-i sairenin dahi bil-zarure ve bila-mecburiye mukabelen bil-hisle başladıkları tahkik edilmiştir.

Arbede hengamında Ermeni hanelerinden silah atanların bazıları da sabahleyin şehre toplanan etraf etraftaki köylerin Ermeni ahalisinden olması ve silahın iptida onlar tarafından ve mütadid mahallerden atılmağa başlanması ve bu hengame başlamazdan evvel dükkanların ve mağazaların kapanması ve işin bu surette olduğu kendilerinin de taht-ı itirafında bulunması ve balada arz olunduğu üzere zabitan-ı askeriye ve zaptiye taraflarından terk-i silah ile teslim olmaları için edilen teklife karşı tüfek ve tabanca kurşunlarıyla müdafaa edilmesi maazallah faili memlekette pek büyük bir kıtal ifasını tesmim eylediklerinde şüpheye mahal bırakmamıştır.

Daha ziyade caleb-i dikkat olan biri handaki odasından en evvel silah atılan Erzincanlı Şuvarış'ın fesat komitesi takımından olmağla bir çok mülgatı mesbuk iken afv-ı ali hazret-i padişahiye mazhar olan hainlerden olduğu gibi Direktoryanlarında hükümetçe en maznun takımından bulunmasıdır.

Hadisenin Ermeniler tarafından ika olunduğunu kendi taraflarından da inkara mahal olmadığı cihetle sebep olan arazıl-ı milletin Allah cezalarını versin diye beddua etmekden başka diyecek söz bulamıyorlar.

Balada arz olunduğu üzere hengamenin ertesi günü defin ettirilen İslam ve Ermeni maktullerden başka sonradan da İslam Hıristiyan bazı cenazeler bulunmuş ise de miktar-ı hakikisi henüz anlaşılamamış ve cenap-ı hak kamilen memalik-i şahaneyi her türlü elemenden masum buyursun duasıyla hitam-ı makal olunmuştur.

2 Teşrinievvel 311

BOA, Yıldız Arşivi Hususi, 338/63

بر عسکر نفی طرفه جرح اولوب بد لاف اوردنه رحمتی ائتمکده اهلان مسلمونه بری طرفه ائلاف ایدرک سویلرک اولقمه
 یغافل و جاهل کبرایسه اندر حقت توقیف الزوم لقمیه حبس ایدرک ارضیک تعلیم مؤلفه معدله اولوق سوزنشد
 و قهرک ایسیسه کیزل قیل برده اولوب جرمی سزودونه اولیقین برقیس کوندوز اولوه سیمه جانی و دیو کس اول کورک
 و ادرک ایسیه بر ایسائل اولقمه خاجیک ملک ائلسنه برقیس معلوم ایلمه بوقد تجالقم و دیو بولون عذقمه یا سیمه عذقمه نفعایع
 حکومت عسکر نفی و معتزله عفت و عوتم مذکره ایدرک اهلان ارسوز و کس اولوه لیب اول ازم سوزده خاجیکلم سوزیکلم بولمقدی

کهرک صورته حقیقه اضا ایدیس نیلار تیه اولمشد
 سوایک وقع یه ایله عذقمه بعضه سرری ارضیک طرفه در سعادت بقاعته حصاره اولناه عیدمه هری سدا فیه ائتمه ناسر رتیه
 کفت و سید زیاده لوتوبه هرکده برهال هجانه حصار اولقمه وار سیزده صورته عوموده سولاق ص حقمه و کلمه یه دلان یه اجماع
 با سوز بینه و عیدمه اولیقین کوه صاهلیه جواد کوباردنه بر عوفه ارضیک شدره طریقه عذقمه با سولاقین کور لیکینه بالاص
 جانی ایسیه مضایع و معانیه ایساکرک کی خالف محرم قائله ایچره سدر مذکورک یکران لایق صا کوز صا حبانه وای ولوبه بری
 برقیس یا اولوب و عیاشیه ایچره مضایع اولک برده اصافه معیار نئنه اسلام و حقیقته برقیس کس یه سوز بولمقدی نه ائتمه سیمه
 و سکه هجانه برقیس اجرای نفعایع ایدرک حقیقته سیمه سیمه جرح اده لک صیانه شرفین برده بره فضلیک در دولور عدالی

هر طرفه عکس ائتمد
 او قاریشاه ارسنده ترمیمه اول اول طرفه ظول ائتمیک اکلایم مدیده بر طرفه عسکر شاهان اولیقین و صلا بر سیمه
 سوز صرف سیمه ایساکر ارضیک جانی ارسوز و کلاه و معانیه ایدرک اولوز لک اول طرفه و سوا قاریشاه سوزده
 وای اولوب نفاخته اولوه مملکت ایدرک سلاهارتی نزل ایدر حکومت و خالنه اتمه یی و کاونر کندی بری جراف ایدر هکی تقیم
 ایچره خا لک و کاترک او کاترک کوندوزیک عسکر و قبطیه صا بطرینه قاسوز فو سوز انا تقیم مقابل و سیمه کوندوز عذقمه
 فو سوز ایچره اولوه عسکر شاهان دم بولم جرح و اهلان اسلامده اوج مه قدره بار اولوه ایکی سنده فو سوز
 برده دوش اولاده اجتماع ایدر اسلام و روم اهلان بون سوز عذقمه سیمه بر عکلم مقادیر سیمه سوز ایدرک

حاله اقرار حتمه سیمه طفون قرار نئ اولک ائتمد
 سوا قاریشاه دکاندره بیجاوب فالوه مقنومه او کیم لک خال معانیه و مجر و عذقمه خا لریم و خا خا یه نقل ایدرک
 ائیس جاج بولرک و بعضه خا لریک معانیه ارضیک ایدرک و سیمه قادیه مقنوم اولور و ایدرک
 و دره قادیه جرح اولیقین و در عذقمه بر و عسکر شاهان دم بولم جرح و ذکوره اسلامده اولور و قیاسه دیکر سیمه جرح
 بولمقدی اکلایم

(2)

نیامی وایسک برصورتیه اولیش کنیده نیکه تحت اهراقی بولس و بالوده عرص اولیشی اوزره سابقه حکمه و ضعیف اولیش
تک سلاجیم تیبیا اولیشی ایدیلیم تکلیف فاسق نضاک و طبایع قورسولریم ملاحظه ایلسی عاااه فعلا مکتوب ایچک
برقائل ایفان مضمون ایسکلاریک شیه برحق اولمشد.
دلقانیا ده هالک دفت اولومه بری خانده که اولر سنده الی اولی سلاج ایسولمه اریخانی سولریمک فساد قومیه سولریم
اولقم بر حوقه ماضی مسیوه ایسکه عفو علای حقیقته یارسلیم نظر اولومه خانلردم اولیشی کی در دور بانلرک ده کویکم
ایس مضمونه سولریم بولمشد
هادیمه اریسیر طرفنده ایفان اولیشی کنی طرفلریم ده انکاره کمال اولیشی ایتدی سبب اولومه اریسیر مکتوب اهر اریسیر
دی بد دعا ایتکده بشتق دیه عرسوز بر ارسوز
بالوده عرص اولیشی اوزره کسکانه بل اریسیر کورف بر قویب و قیده بیز بر اوسیم اسلام وارمن مضمونه بشتق صدکه دن اولوشیم
قرسیانه بیلیم خیازلر بولس ایدیه مقصد حقیقیس کتوز اکلوشیم ماسه دخیاب صوه لافنه مرانک ساهااا اهر دورلو
اوسمه مضمون سولریم دعا بیه ختم مقاد اولمشد
اسلام اولیشی اهر اریسیر ایتدی

